

FERDINAND JURČIŠIN

MAJĄTEK KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO W SŁOWACJI W OKRESIE SYSTEMU TOTALITARNEGO

Sytuacja Kościoła rzymskokatolickiego w Słowacji po II wojnie światowej była analogiczna do sytuacji w innych krajach tzw. Demokracji Ludowej z uwzględnieniem jednak specyficznych warunków historycznych. Całość problematyki stosunku państwa do Kościoła wyrażała się między innymi na płaszczyźnie ataku na prawo własności jego majątku. Ukazanie postawy państwa komunistycznego w stosunku do Kościoła i postawy Kościoła w stosunku do tego państwa pozwoli lepiej zrozumieć złożoną problematykę polityki majątkowej w Słowacji po II wojnie światowej. Zagadnienie prawne i pozaprawne zaboru majątku kościelnego wiąże się z problemem osobowości prawnej Kościoła według ustawodawstwa państwowego. Rozmiary tego zaboru i ukazanie skomplikowanego procesu legislacyjnego w Słowacji zmierzającego do częściowego zadośćuczynienia należą niewątpliwie do bardziej ciekawych w powojennej historii stosunków państwo – Kościół w Słowacji.

I. STOSUNEK PAŃSTWA KOMUNISTYCZNEGO DO KOŚCIOŁA W SŁOWACJI

Na sytuację na Słowacji po II wojnie światowej najwięcej rzutowała polityka Związku Radzieckiego. Na samym początku stoi Bożonarodzeniowy Układ o Przyjacielstwie, Współpracy i Wzajemnej Pomocy, zawarty pomiędzy komunistami radzieckimi i słowackimi w grudniu 1943 r. w Moskwie. Na

---

Ks. dr. FERDINAND JURČIŠIN – doktor prawa kanonicznego, absolwent KUL, archidiecezja Koszyce w Słowacji.

podstawie tego Układu ukonstytuowana została Słowacka Rada Narodowa (SRN) będąca politycznym i później również jedynym organem ustawodawczym Słowacji. Ta instytucja polityczna zespoliała antyfaszystowski ruch oporu pod kierownictwem Partii Komunistycznej przy poparciu Partii Demokratycznej. Do wzmocnienia pozycji SRN i komunistów przyczyniło się Słowackie Powstanie Narodowe w 1944 r. inicjowane i popierane przez Sowietów. Zwycięstwo Związku Radzieckiego wzmocniło ten wpływ. Czechosłowacja po II wojnie światowej należała do krajów, których politykę i ekonomię kształtowało zwycięskie mocarstwo, tj. Związek Radziecki¹.

Na swym pierwszym legalnym posiedzeniu, jeszcze podczas wojny, 1 września 1944 r. SRN przejęła wszelką władzę ustawodawczą i wykonawczą w Słowacji. Jej rozporządzenia miały siłę normatywną ustawy i publikowane były w „Dzienniku Rozporządzeń SRN”. Ciekawe, że jej pierwsze posiedzenia poświęcone były właśnie konfiskacie majątku „zdrajców” i „nieprzyjaciół”. Skoro Kościół katolicki, w ich rozumieniu, był takim „wrogiem”, jest oczywiste, że pierwsze akty władzy komunistycznej skierowane były również przeciw niemu². Do tych, które dotyczyły własności i majątku, należą szczególnie: Rozporządzenie nr 34/1945 Zb. nar. SNR o upaństwowieniu szkolnictwa na Słowacji, Rozporządzenie nr 47/1945 Zb. nar. SNR o upaństwowieniu majątku przy szkołach, Rozporządzenie nr 80/1945 Zb. nar. SNR o upaństwowieniu internatów i wiele innych³. Konfiskata dotyczyła około 1850 szkół podstawowych, 50 mieszczkańskich i 27 średnich oraz 70 internatów⁴.

II. POSTAWA KOŚCIOŁA WOBEC SYSTEMU KOMUNISTYCZNEGO

Biskupi słowaccy pod kierownictwem arcybiskupa nitrzańskiego K. Kmežka inicjowali akcję podpisową o ocalenie szkół i internatów. Na audiencji u prezydenta E. Benesza 10 stycznia 1946 r. przekazali swe postulaty, które należałoby spełnić, aby zapobiec konfliktowi społecznemu w Słowacji. Poza tym żądali zwrócenia Kościołowi szkół, internatów, zawieszenia krzyży

---

¹ E. R á k o š, Š. R u d o h r a d s k ý, *Slovenské národné orgány 1943-1968*, Bratislava 1973 s. 36.

² P. M o s n ý, *Dejiny štátu a práva na Slovensku po roku 1918*, Košice 1999, s. 227-234.

³ J. P e š e k a, M. B a r n o v s k ý, *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948-1953*, Bratislava 1997, s. 87.

⁴ F. V n u k, *Náčrt dejín Katolíckej cirkvi*, Bratislava 1995, s. 115.

w szkołach, tam gdzie rodzice sobie tego życzą, zezwolenia na powołanie niepolitycznych organizacji katolickich i zwrócenia im majątku⁵.

Ta stanowcza postawa biskupów poskutkowała tylko nieznacznymi zmianami. Zwrotu majątku wcale nie dokonano. Dla zrozumienia złożonej sytuacji powojennej wspomnieć jeszcze należy o funkcjonowaniu Państwa Słowackiego, które powstało w 1939 r. za zgodą Niemiec i na czele którego stał prezydent Dr Józef Tiso, ksiądz katolicki. Państwo to wbrew temu, iż powstało w warunkach wojennych, było uznawane na forum międzynarodowym i utrzymywało stosunki dyplomatyczne z Watykanem, które trwały aż do 30 maja 1945 r.⁶ Pozycja Kościoła katolickiego, jak również pozostałych Kościołów w czasach istnienia Państwa Słowackiego została wzmocniona i prawnie zabezpieczona. Warto wspomnieć swobodę rozporządzania majątkiem kościelnym zakotwiczoną w Konstytucji Państwa Słowackiego, w ustawie nr 185/1939, która w § 89 postanawia: „Wszystkie Kościoły i wspólnoty religijne uznane przez Państwo są korporacjami społeczno-prawnymi z prawem zarządzania własnym majątkiem”. Kościół katolicki wobec przedstawicieli Państwa Słowackiego zajmował ogólnie pozytywną postawę, lecz miał równocześnie odwagę sprzeciwić się, jak to zrobił w przypadku deportacji Żydów słowackich. To zaprzyjaźnienie Kościoła z rządem Republiki Słowackiej i całym systemem politycznym stało się jednym z powodów, na podstawie którego SRN uchwaliła posunięcia ustawowe skierowane do ograniczenia działalności Kościoła katolickiego. Aby zrozumieć lepiej dyskryminacyjny charakter prawa w Słowacji w okresie totalitarnym, wydaje się konieczne rozstrzygnięcie sporu o osobowość cywilnoprawną kościelnych jednostek organizacyjnych.

III. OSOBOWOŚĆ PRAWNA KOŚCIOŁA WEDŁUG USTAWODAWSTWA PAŃSTWOWEGO

Osobowość prawną Kościoła katolickiego na Słowacji opiera się na ustawie nr 50 z 1874 r. Cesarstwa Austro-Węgierskiego, która była przyjęta w I Republice prawem nr 11-1918 r. Zb. Według tych ustaw Kościół rzymskokatolicki miał osobowość publicznoprawną. Ten stan potwierdziła ustawa z 1939 r. Także ustawa z 9 maja 1948 r. nie zniósła tego prawa⁷.

⁵ P. M u l í k, *Cirkev v tieni totality*, Trnava 1994, s. 28.

⁶ T e n ž e, *Katolícka cirkev a Slováci*, Bratislava 1997, s. 66.

⁷ P. M o s n ý, *Dejiny štátu a práva na Slovensku po roku 1918*, Košice 1999, s. 74.

Dopiero ustawa nr 218/49 Zb. postanowieniem § 14 zniósła dotychczasowe przepisy prawne dotyczące prawnej sytuacji Kościoła. Powstał więc problem, czy takim ogólnym postanowieniem zniesiono osobowość prawną Kościoła. Wydaje się, że nie⁸.

Za takim rozumieniem sprawy przemawia § 10 powołanej ustawy, gdzie się mówi, że państwo ma nadzór nad „majątkiem Kościoła”. Gdyby Kościół nie miał jakiejś formy osobowości, to ustawa nie mówiłaby o własności Kościoła, nad którą państwo sprawuje nadzór. Jest to więc pośrednie potwierdzenie osobowości przynajmniej cywilnoprawnej kościelnych jednostek organizacyjnych, które mają prawo własności majątku⁹.

Podobnie oficjalne pismo Państwowego Urzędu dla Spraw Kościelnych, wychodzące na podstawie zarządzenia rządowego nr 228/49 Zb. z dnia 10 lutego 1950 r. zawiera twierdzenie, że spisowi ogólnonarodowego majątku podlega majątek wszystkich wyznań, diecezji, kościołów, kaplic, beneficjów proboszczowskich, zakonów i kongregacji zakonnych, tak jak niezależnych osób prawnych. Jest to już bardziej wyraźne potwierdzenie posiadania osobowości cywilnoprawnej przez te wymienione podmioty prawne Kościoła.

Ponadto posiadamy dowody potwierdzenia osobowości prawnej kościelnych jednostek organizacyjnych w orzeczeniach Najwyższego Sądu Czechosłowacji. Dla przykładu orzeczenie Sądu Najwyższego z 1957 r. nr 1 Ec 73/57 rozstrzygając konkretną sprawę podawało, że rzymskokatolickie kościoły (budowle sakralne) zgodnie z obowiązującym prawem, posiadają osobowość prawną. Podobnie Sąd Najwyższy w orzeczeniu z 1966 r. nr Cpj. 196/66 podał, że instytucje Kościoła rzymskokatolickiego należy uważać za niesocjalistyczne organizacje, posiadające osobowość prawną, jeśli ją mają w strukturze prawnej tegoż Kościoła¹⁰.

IV. ZABÓR NIERUCHOMOŚCI ZIEMSKICH

Na płaszczyźnie politycznej następowało stopniowo zbliżenie parlamentu, który był w Pradze, z kierownictwem SRN na Słowacji. Zbliżenie to osiągnę-

---

⁸ Zob. § 14 zákona č. 218/1949 Zb : Všetky predpisy, ktoré upravujú právne pomery cirkví a náboženských spoločností, sa zrušujú.

⁹ Zob. § 10 ods. 1 zákona č. 218/1949 Zb.: Štát dozerá na majetok cirkví a náboženských spoločností.

¹⁰ Najvyšší súd ČSSR, Najvyšší súd ČSR, a Najvyšší súd SSR o občianskom súdnom konaní a o konaní pred štátnym notárstvom, Sborník Praha 1986, s. 367, 368.

ło szczyt na początku roku 1948. Zbliżały się wybory do parlamentu praskiego jak również do SRN. Komuniści na Słowacji na pewno nie osiągnęliby sukcesu, więc połączyli się z komunistami w Czechach i w lutym 1948 r. zmusili prezydenta E. Benesza do powołania nowego rządu¹¹. Konstytucja z 9 maja 1948 r. poważnie uszczupliła możliwości ustawodawcze SRN¹². Ważniejsze sprawy miały być regulowane ustawami, przyjmowanymi przez praski parlament. Zabór własności ziemi Kościoła katolickiego to jeden z etapów walki z Kościołem.

Najpierw SRN Rozporządzeniem nr 104/1945 Zb. o konfiskowaniu i przyspieszonym podziale majątku rolnego Niemców, Węgrów, będących „zdrajcami i wrogami narodu słowackiego” przejęła majątek tych grup narodowościowych. Tym samym ograniczone zostały prawa patronackie Kościoła wynikające z umów. Mnóstwo patronów było bowiem pochodzenia węgierskiego i niemieckiego. Państwo co prawda w 1949 r. na mocy ustawy nr 218/1949 Zb. przejmowało na siebie zobowiązania patronackie, ale wywiązywało się z nich tylko minimalnie.

Następnie zabranie dużych nieruchomości gruntowych nastąpiło na mocy ustawy nr 142/1947 Zb. o rewizji pierwszej reformy rolnej. W celu jej wykonania zostało wydane Rozporządzenie rządowe nr 1/1948 Zb. Ustawa odwoływała się wprawdzie do uregulowań prawnych z lat 1919 i 1920, mianowicie do ustaw nr 215/1919 Zb., ustawy o zaborach i nr 81/1920 Zb. ustawy o przydziałach, ale je reformowała ze szkodą dla wyznań. W myśl ustawy o zaborach wymiar konfiskowanego majątku nie powinien przekraczać 150 ha ziemi rolnej i 250 ha ogółu ziemi. W szczególnych okolicznościach mógł jednak sięgać 500 ha. Rewizji czyli zaborowi podlegał majątek rolny, który przedtem był wykluczony z zaboru lub pozostawiony właścicielowi. Ponadto wzięto pod uwagę w rewizji również już skonfiskowany majątek rolny, co do którego jeszcze nie było decyzji o wykluczeniu z zaboru, i w przypadku którego nie zostało wykonane postępowanie przydziałowe, tzw. rewizja umów o przejęciu zabranej ziemi¹³.

Wszystkim wyznaniom, w tym także Kościołowi rzymskokatolickiemu, pozostawiono na podstawie umów generalnych większy obszar ziemi, jeśli na nim były utrzymywane zabytki historyczne i kulturalne. Zostawiono też nieruchomości konieczne do pełnienia posłannictwa kościelnego, tj. w celach

¹¹ F. V n u k, *Náčrt dejín Katolíckej cirkvi*, Bratislava 1995, s. 118.

¹² E. R á k o š, Š. R u d o h r a d s k ý, *Slovenské národné orgány 1943-1968*, Bratislava 1973, s. 145.

¹³ Zob. § 1 zákona č.142/1947 Zb.

kultowych. Rewizja z 1947 r. dotyczyła więc tej własności kościelnej mniejszej aniżeli 500 ha. Do wykonania tej rewizji w Słowacji specjalne propozycje przedstawiał organ wykonawczy Powiernictwo SRN d/s rolnictwa i reformy rolnej, nadzwyczajnej, tzw. Komisji rewizyjnej. W myśl § 1 ustawy nr 142/1947 Zb. rewizja mogła, gdy tego wymagała nagła potrzeba, obniżyć wymiary ziemi właścicielowi aż do 50 ha. W praktyce oznaczało to, że również grunty majątku Kościoła mogły zostać uszczuplone aż do tego wymiaru.

Etapem końcowym dokonywanych przeobrażeń gruntów stała się ustawa nr 46/1948 Zb. o nowej reformie rolnej. Ustawa ta już definitywnie określała, że wymiar ziemi w wypadku czynnego rolnika nie może przekroczyć 50 ha. Dla ukazania problemu zaboru ziemi kościelnej istotny jest szczególnie ustęp trzeci wspomnianego § 1, który postanawiał, że dla celów przydziału państwo wykupi bez względu na wymiar tę ziemię, na której właściciele nie pracują trwale, lub która stanowi własność osób prawnych, za wyjątkiem tych, które są wymienione w § 2 tej ustawy. W takim wypadku właścicielowi na podstawie jego wniosku pozostawiona zostanie ziemia o wymiarze 1 ha. W § 2 znajdziemy pomiędzy wyjątkami podane państwowe przedsiębiorstwa i fundusze, rolnicze spółdzielnie produkcyjne, przedsiębiorstwa selekcyjne oraz liczne inne, lecz osoby prawne kościelne nie zostały tam wspomniane. Tylko w jednym wypadku jest wzmianka o majątku kościelnym, a mianowicie w § 1 ust. 3, w którym jest mowa, iż za zgodą terenowych komisji rolnych można pozostawić ziemię, najwyżej do wymiaru 30 ha, której dochód służy do utrzymywania duchownych, uznanych przez państwo kościołów i wspólnot religijnych, którzy wykonują niższe urzędy kościelne. Inaczej mówiąc, o pozostawieniu lub odebraniu majątku parafii powinni zdecydować sami ubiegający się o przydział ziemi przy miejscowej radzie narodowej.

Wdrożenie wspomnianej ustawy w końcu zrealizowane zostało w taki sposób, że poszczególnym instytucjom Kościoła rzymskokatolickiego na Słowacji pozostawiono wymiar ziemi w przybliżeniu około 1 ha. Cały więc majątek kościelny praktycznie został skonfiskowany. Na podstawie obu ustaw o reformach rolnych zabrano Kościołowi rzymskokatolickiemu majątek rolny o wymiarze w przybliżeniu od 150 000 ha do 200 000 ha¹⁴. Z uwagi na różnice w danych nie sposób ustalić dokładnego wymiaru. Majątek publicznego mienia zakładowego i funduszy skonfiskowany został na mocy ustawy nr 29/1951 Zb. o budżecie państwowym Republiki Czechosłowackiej na rok

---

¹⁴ Archív NR SR v Bratislave, Stenografická správa o 22 schôdzi Narodnej Rady Slovenskej Republiky, I, II, a III časť. Rozprava pána poslanca F. Javorského z 29. septembra 1993

1951 i włączony w Państwowe Gospodarstwa Rolne. Natomiast budynki słowackiego „Caritas”, zakłady lecznicze zostały przejęte przez skarb państwa na mocy ustawy nr 185/48 Zb., zaś, jak już wspomniano, na mocy Rozporządzenia Rządu nr 15/1959 Zb. przejęto nieruchomości gospodarstw rolnych należących do Kościoła. Kościołowi została pozostawiona mała część majątku. Były to kościoły, parafie i działki, na których stały te nieruchomości. Pozostawiono też niektóre działki wewnątrz miast, które z punktu widzenia państwa były bez znaczenia, lub o których zapomniano. Nad tą częścią majątku został na mocy ustawy nr 218/1949 ustanowiony nadzór ze strony państwa, Kościół nie mógł więc swobodnie zarządzać majątkiem, który mu jeszcze pozostał.

Biskupi razem z wiernymi chcieli zapobiegać takim stratom. Organizowali petycje i inicjowali spotkania z rządem, lecz nie osiągnęli znaczących sukcesów. Także interwencje internuncjatury watykańskiej nie znalazły pozytywnego oddźwięku i nie przyniosły zmiany ani obowiązującego prawa, ani praktycznego jego wykonania¹⁵.

Po tych aktach władza państwowa nie uspokoiła się. By wzmocnić swe działania przeciw religii, wydano kolejne ustawy restrykcyjne. Najbardziej znaczącymi spośród nich, dotyczącymi spraw ekonomicznych, były: ustawa nr 217/1949 Zb. o powołaniu Państwowego Urzędu d/s Kościelnych, będącego centralnym organem administracji państwowej na szczeblu ministerstwa oraz ustawa nr 218/1949 Zb. o zabezpieczeniu gospodarczym Kościołów i wspólnot religijnych przez państwo. Na ich podstawie wydano Rozporządzenie rządu nr 228/1949 Zb. o działalności i organizacji Państwowego Urzędu d/s Kościelnych. Restrykcyjna była wreszcie ustawa nr 268/1949 Zb. o Urzędach Stanu Cywilnego, w której postanowiono, że metryki kościelne są własnością państwa i z dniem wejścia ustawy w życie przechodzą do rad narodowych. Wydano także wiele innych nieprzyjaznych religii aktów ustawodawczych¹⁶.

Najważniejsze postanowienia odnoszące się do naszej problematyki to § 10, ust. 1 ustawy 218/1949 Zb. w myśl którego państwo nadzoruje majątek Kościołów i wspólnot religijnych. W ustępie 3 tego paragrafu czytamy: „Jakkolwiek zbycie lub obciążenie majątku Kościołów i wspólnot religijnych wymaga uprzedniej zgody administracji państwowej”. Najbardziej niebezpieczny dla majątku kościelnego był § 14 cytowanej ustawy, który podaje,

¹⁵ Zob. V. Vaško, *Neumlčená*, t. II, Praha 1990, s. 58-108.

¹⁶ Zob. § 27 zákona č. 268/1949 Zb. o matrikách.

że „wszystkie dotychczasowe przepisy, które regulują stosunki prawne Kościołów i wspólnot religijnych, nie mają odtąd mocy prawnej”. Z wejściem ustawy w życie, a więc od 1 listopada 1949 r. unieważnione zostały dotychczasowe przepisy prawne, regulujące pozycję Kościoła. Tak samo z tą datą państwo przejęło nadzór nad majątkiem Kościoła i zastrzegło sobie wyrażenie zgody na ewentualną jego alienację.

Na mocy Rozporządzenia rządu nr 228/1949 Zb. Państwowy Urząd d/s Kościelnych stał się *de facto* przełożonym organem Kościoła rzymskokatolickiego i bezwzględnie ingerował w jego działalność i sprawy majątkowe¹⁷.

V. BEZPRAWNOŚĆ ZABORU MAJĄTKÓW

Większość majątku Kościołowi rzymskokatolickiemu została odebrana drogą „legalną” to jest według litery niegodziwego prawa. Wywłaszczenia, które miały miejsce w wypadku szkół, internatów i majątku szkolnego na mocy rozporządzeń SRN, co prawda, można nazwać niesprawiedliwymi, lecz odbyły się na mocy ustawowej.

Ale nawet przy zachowaniu tak restrykcyjnych ustaw pewna część została zabrana nielegalnie. Okoliczność tę potwierdza sprawozdanie Państwowego Urzędu d/s Kościelnych z 10 października 1949 r., w którym m.in. mówi się o wzrastającej liczbie przypadków, w których rady powiatowe zabierają budynki kościelne i przeznaczają je do celów niekościelnych.

Co dotyczy zaboru własności ziemi, (ustawy nr 142/47 Zb. i nr 46/48 Zb.), ustawodawca nazywa je „uregulowaniami rolnymi” a nie wywłaszczeniem. W rzeczywistości chodzi w nich o wywłaszczenie w ścisłym tego słowa znaczeniu, z zachowaniem mocy ustawowej i przy wypłaceniu odszkodowania. Gdyby ta procedura została nazwana wywłaszczeniem, moglibyśmy zarzucić niezgodność z § 108 Kodeksu Cywilnego z roku 1950, który dopuszcza wywłaszczenie tylko w konieczności i tylko w zakresie najmniejszej koniecznej dla określonych celów powierzchni. Podobne postanowienie zawiera również § 131 Kodeksu Cywilnego z 1964 r., w myśl którego rzecz można wykorzystać nawet bez zgody właściciela, lecz tylko tymczasowo, w nie-

---

¹⁷ Podl'a § 2 vládného nariadenia č. 228/1949 Zb. do pôsobnosti Štátneho úradu pre cirkevné veci náležia najmä: podl'a písm. a/ normotvorná, vedúca, dozorná činnosť vo všetkých cirkevných a náboženských veciach; písm. b/ správne veci cirkvi a NS, ich zložiek, komunit, ústavou, základín, kostolov, obročí, fondov, reholí a kláštorov, ako aj ich veci hospodárske a finančné (majetkovoprávne úkony, veci stavebné a pod).

odzownej mierze i za odszkodowaniem. Odebrać Kościołowi przypuszczalnie od 150 000 do 200 000 ha ziemi, nie podlega pod „miarę nieodzowną” przewidzianą prawem cywilnym. Według Kodeksu cywilnego o niezgodności z ustawą można mówić w wypadkach, gdy majątek kościelny został zabrany bez zachowania procedury ustawowej i przekazany innym osobom prawnym lub fizycznym. Takie właśnie postępowanie zastosowano w wypadku realizacji prawa zwanego „uregulowaniami rolnymi”.

Brak przestrzegania ustaw miał również miejsce w wypadku zabierania własności gruntów, gdy Kościołowi nie zostało wypłacone żadne odszkodowanie finansowe. Spotykamy się nawet z sytuacjami, gdy zabór majątku odbył się z odwoływaniem się do przepisu prawnego, który się do tego majątku w ogóle nie odnosił, to znaczy zabór bez prawnego tytułu.

Chyba najmocniejszym i najczęściej pojawiającym się argumentem prawnym w dyskusji na temat bezprawności zaboru majątku kościelnego jest, oficjalnie nie odwołana do 1989 r. Umowa pomiędzy Stolicą Apostolską a Rządem Czechosłowackim z 1928 r. Artykuł pierwszy tej umowy mówił o tym, że „Stolica Święta i Rząd Czechosłowacki uzgodnią nowe rozgraniczenie diecezji i ich dotowanie”. Z tego można wnioskować, że kwestia dotacji diecezji, a więc również majątku, z którego diecezje mają się utrzymywać, nie powinna stać się przedmiotem tylko jednostronnego aktu rządu, lecz powinna się dokonać na podstawie wzajemnej umowy. W wypadku zabierania majątku kościelnego nigdy tego rodzaju procedura nie została zastosowana.

Artykuł drugi wspomnianej Umowy sformułowany był jeszcze ściślej. W myśl tego artykułu zarządzanie kościelnymi majątkami ruchomymi i nieruchomymi w Czechosłowacji, które się znajdowały tymczasowo pod kuratelą przymusową, zostało uznane za tymczasowe do czasu zawarcia wspomnianej Umowy. Ponadto zarządzanie kościelnymi majątkami ruchomymi i nieruchomymi w Czechosłowacji było powierzone specjalnej komisji działającej pod kierownictwem miejscowego Episkopatu¹⁸.

Stolica Apostolska swą konstytucją *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* w 1937 r. dokładnie wypełniła swe zobowiązania zapisane w Umowie. Rząd jednak w praktyce nigdy nie urzeczywistnił swego zobowiązania o usunięciu nadzoru nad majątkiem kościelnym. Po wojnie Dr Lazík – z ramienia Watykanu – bezskutecznie domagał się, by pozwolono mu zarządzać tymi majątkami

---

¹⁸ E. F u n c z i k, *Prevádzanie Modu vivendi*, SSV Trnava 1947, s. 10, 11.

mi¹⁹. Rząd nie uwzględnił apelacji Nuncjatury ani Episkopatu Słowacji i praktycznie cały majątek kościelny po prostu skonfiskował. Nie pozwolił nawet na zarządzanie nim pod kierownictwem Episkopatu, jak o tym postanowił *Modus vivendi* w punkcie drugim.

Reasumując, państwo totalitarne w Słowacji poprzez zabieranie majątku kościelnego i nadzór nad pozostawioną małą jego częścią chciało podporządkować sobie Kościół rzymskokatolicki pod względem ekonomicznym. Chciało w ten sposób, na ile to było możliwe, wykreślić go z życia publicznego i ograniczyć jego wpływ na myślenie i zachowanie ludzi.

VII. PODSTAWY PRAWNE PRZYWRÓCENIA KOŚCIOŁOWI PRAWA WŁASNOŚCI

Majątek należący do Kościoła, czy to ruchomy czy nieruchomy, zawsze znajduje się na terytorium jakiegoś państwa. Dlatego odnosi się do niego ustawodawstwo tego państwa. W myśl zasady wzajemnej autonomii i niezależności, Kościół katolicki stara się realizować swe posłannictwo również w Słowacji. Ustawodawstwo Republiki Słowackiej będącej nowym krajem demokratycznym, ulega rozwojowi i demokratyzacji również w stosunku do Kościoła i innych wyznań religijnych. Z punktu widzenia naszego tematu najważniejszymi są następujące normy prawne: nowa Konstytucja RS z 1992 r. nr 460/1992 Zb., znowelizowany Kodeks Cywilny nr 519/1991 Zb., który w zasadzie porządkuje stosunki majątkowe osób prawnych i fizycznych, oraz ustawa nr 308/1991 Zb. dotycząca wolności religijnej i pozycji kościołów i wspólnot religijnych. W myśl art. 20 ust. 1 Konstytucji RS: „Każdy ma prawo posiadać majątek. Prawo własności wszystkich właścicieli ma jednakową treść ustawową i ochronę. Dziedziczenie jest zagwarantowane”. Takie samo postanowienie zawiera również akt międzynarodowy – *Listina Základných práv a slobôd* – w art. 11, ust. 1 ratyfikowana w ustawie konstytucyjnej nr 23/1991 Zb. Ponadto Trybunał Konstytucyjny Republiki Słowacji odnośnie do artykułu 20 ust. 1 Konstytucji orzekł, że treść i ochrona prawa własności jakiegokolwiek właściciela są jednakowe bez względu na to, czy właścicielem jest osoba prawna czy fizyczna, państwo czy gmina²⁰.

¹⁹ F. V n u k, *Dokumenty o postavení Katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945-1948*, Martin 1998, s. 201.

²⁰ PL.ÚS 38/95 Zbierka nálezov a uznesení Ústavného súdu SR 1996, Košice 1997, s. 59.

Jak wiadomo, w ustawie nr 218/1949 Zb., a w szczególności w § 10, ust. 1 te same ustawy, został ustanowiony nadzór państwowy nad majątkiem kościołów i wspólnot religijnych. Podobnie ust. 3 tegoż paragrafu zabraniał jakiegokolwiek pozbawienia lub obciążenia majątku kościołów bez uprzedniego wyrażenia zgody ze strony administracji państwowej. To było krzywdzące dla wszystkich Kościołów i związków wyznaniowych.

Te przepisy zostały zniesione ustawami: nr 16/1990 Zb. i nr 522/1992 Zb. Ważność utraciły również wszystkie postanowienia przepisów wykonawczych do ustawy nr 218/1949 Zb., które były sprzeczne z nową ustawą nr 16/1990 Zb²¹.

Pierwszy krok do zwrotu majątku kościelnego uczyniło Zgromadzenie Federalne Czeskiej i Słowackiej Republiki na swym posiedzeniu 19 lipca 1990 r. przez uchwalenie ustawy nr 298/1990 Zb. dotyczącej uporządkowania niektórych stosunków majątkowych zakonów, kongregacji zakonnych i arcybiskupstwa ołomuńskiego. Ustawa ta została zmieniona i uzupełniona ustawą nr 338/1991 Zb. z 18 lipca 1991 r. W tych dwóch ustawach wymienione zostały męskie i żeńskie zakony i kongregacje, i przy każdym z nich w sposób imienny podane nieruchomości, które na mocy tej ustawy są zwracane na własność.

Nie rozwiązała w pełni problemu majątków kościelnych ustawa nr 403/1990 Zb. z 2 października 1990 r. dotycząca złagodzenia następstw niektórych krzywd majątkowych. Ta ustawa została uzupełniona przez ustawę nr 137/1991 Zb. Ustawa ta odnosiła się do restytucji przy zabieraniu majątku na mocy ustawy nr 71/1959 Zb., ustawy nr 114/1948 Zb. aż do nr 124/1948 Zb. i Rozporządzenia Rządu nr 15/1959 Zb²².

W ustawach nr 92/91 Zb. i nr 229/1991 Zb., ustawodawca także wzmiankuje majątek kościelny ale w celu poczynienia blokad. Stąd te postanowienia nazywane są blokacyjnymi. W myśl ustawy nr 92/1991 Zb. dotyczącej warunków przeniesienia własności majątku państwowego na inne osoby (nazywana jest również ustawą o tzw. wielkiej prywatyzacji) z przedmiotu prywatyzacji wykluczony został majątek nabyty przez Państwo po 25 lutego 1948 r., który należał przed tym rokiem do kościołów, zakonów, kongregacji i wspólnot religijnych²³.

---

²¹ Čl. II zákona č. 16/1990 Zb. z 23. januára 1990, ktorým sa mení zákon č. 218/49 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkvi a náboženských spoločnosti štátom.

²² Zob. § 1 zákona č. 403/1990 Zb. z 2. októbra 1990 o zmiernení následkov niektorých majetkových krívd.

²³ § 3 ods. 1 zákona č. 92/1991 Zb : Predmetom tohto zákona nie je majetok, ktorý sa

W parlamencie federacyjnym, wbrew staraniom demokratów chrześcijańskich, nie udało się uchwalić ustawy o zwrocie wszystkim kościołom i innym związkom wyznaniowym ich majątku. Ministerstwo Kultury Republiki Słowacji razem z grupą ekspertów do spraw stosunku państwa i kościołów zaczęło, począwszy od listopada 1992 r., pracować nad nowym brzmieniem ustawy restytucyjnej. Ta ustawa wreszcie została uchwalona przez Narodową Radę Słowackiej Republiki 27 października 1993 r., a więc już po powstaniu samodzielnej Republiki Słowackiej (nr 282/1993 Z.b).

W myśl tej ustawy podmiotem, któremu należy zwrócić majątek są: m.in. kościoły, kaplice, klasztory, miejsca modlitwy i do nich należące tereny (podwórka i ogrody), ziemia należąca do funduszu rolnego lub leśnego i powierzchnie wodne, domy mieszkalne, szkoły i internaty, budynki gospodarcze i budowle należące do pierwotnego gospodarstwa rolnego, budynki i grunty na terenach miejskich, majątek ruchomy, który ulokowany został w nieruchomościach przed ich zabraniem przez państwo, gdy istnieje i wiadomo, gdzie się znajduje²⁴.

Ustawa ta umożliwia zwrot majątku kościołom i wspólnotom religijnym, jeśli im został odebrany na mocy następujących tytułów²⁵: bez rekompensaty w myśl Rozporządzenia SRN nr 34/1945 Zb. dotyczącego upaństwowienia szkolnictwa, Rozporządzenia SRN nr 47/1945 Zb. dotyczącego upaństwowienia majątku przy szkołach, Rozporządzenia nr 80/1945 Zb. dotyczącego upaństwowienia internatów, bez rekompensaty w myśl ustawy nr 185/1948 Zb. dotyczącej upaństwowienia urzędzeń leczniczych i do pielęgnowania, bez rekompensaty w myśl ustawy nr 142/1947 Zb. dotyczącej rewizji pierwszej reformy rolnej, jak również ustawy nr 46/1948 Zb. o nowej reformie rolnej, umów darowizny o przekazaniu nieruchomości zawartych w sytuacji przymusowej, czy wreszcie umów kupna o przekazaniu nieruchomości zawartych w stanie nędzy w warunkach jaskrawo niekorzystnych i wyłączenia za rekompensatą, gdy nieruchomość istnieje i nigdy nie służyła celowi, dla którego została wyłączona, czy też wyłączenia bez wypłacenia rekompensaty lub przejęcia bez powodu prawnego.

---

má vrátiť právnickým osobám osobitnými predpismi. Predmetom tohto zákona takisto nie je majetok, ktorý na štát prešiel po 25. februári 1948 z vlastníctva cirkvi, rádov a kongregácií a náboženských spoločnosti.

²⁴ Zob. § 1 ods. 2 zákona č. 282/1993 Z.z. a: A. V a n č í k, *Výklad k zákonu č. 282/1993 Z.z.*, Bratislava 1993, s. 12, 13 (Ministerstvo kultúry SR).

²⁵ Zob. § 4 zákona č. 282/1993 Z.z.

Cała niedoskonałość ustawy wynika z okoliczności, że Kościół, któremu przez jeden wpis (lub nawet bez takiego wpisu) w księgach wieczystych zostało prawie wszystko zabrane, teraz został zobowiązany do udowodnienia własności majątku. Państwo więc przyznaje, że Kościół został w sposób niesprawiedliwy przez nie okradziony, przez długie lata ten majątek wykorzystywał, pobierało dochody, a teraz wymaga, by właśnie Kościół udowodniał prawo do swej pierwotnej własności.

Ustawa w § 4 ust. 2 w sposób konkretny przytacza tylko niektóre przepisy z ustaw konfiskujących. Wskazane byłoby, żeby przy wymienianiu ustaw wywłaszczających wspomniane zostały wszystkie ustawy konfiskujące, np. ustawa nr 29/51 Zb., nr 218/49 Zb., nr 79/59 Zb. a także rozporządzenia rządu nr 296/48, nr 97/52 Zb. i rozporządzenie SRN nr 52/1945 i inne²⁶.

Węgierska ustawa nr 1991/XXXII dotycząca uregulowania stanu własności byłych nieruchomości kościelnych ustanawia tylko ramowe uregulowanie restytucji kościelnych. Dlatego więc większe znaczenie miały pertraktacje przedstawicieli rządu i Kościoła katolickiego oraz niektóre uchwały Sądu Konstytucyjnego²⁷. Ostateczne rzeczowe i czasowe uściślenie przebiegu restytucji uzgodnione zostało w umowie pomiędzy Stolicą Apostolską a Republiką Węgierską dotyczącej finansowania działalności służby publicznej i życia religijnego Kościoła katolickiego na Węgrzech, jak również niektórych kwestii o charakterze majątkowym, podpisanej w Watykanie 20 czerwca 1997 r. Umowa ta weszła w życie 3 kwietnia 1998 r.

Słowacja taką Umowę podpisała w 2000 roku, a jej ratyfikacja a następnie akty wykonawcze wykażą, na ile problem restytucji majątku kościelnego w okresie totalitarnym zostanie rozwiązany w miarę kompleksowo i sprawiedliwie²⁸.

---

²⁶ Zob. M. K a l n ý, *Cirkevní majetek a restituce*, Praha 1995, s. 26.

²⁷ P. E r d ő, S. B a l á s z, *Egyház és vallás a mai Magyar jogban (Cirkev a náboženstvo v dnešnom mad'arskom práve)*, Budapest 1993, s. 234-237.

²⁸ Skomplikowany proces częściowego zwrotu majątku kościelnego w Słowacji przerasta ramy objętościowe tego artykułu i zostanie osobno potraktowany w innej publikacji.

THE ROMAN-CATHOLIC CHURCH'S ASSETS IN SLOVAKIA
IN THE PERIOD OF THE TOTALITARIAN SYSTEM

S u m m a r y

The situation of the Roman-Catholic Church in Slovakia after World War II was the same as in other countries of the so-called People's Democracy; however, there were specific historical conditions there. The whole issue of the State's attitude to the Church was expressed, among others, on the plane of attack against its right of property. Showing the Communist State's attitude towards the Church and the Church's attitude towards that State will allow to better understand the complex issue of the property policies in Slovakia after World War II. The problem of legal and extralegal wilful taking of the Church's property is connected with the question of the Church's legal personality according to the State legislation.

The proportions of this wilful taking and presentation of the complicated legislative process in Slovakia that aimed at a partial compensation undoubtedly belong to the most interesting issues in the post-war history of the relations between the State and the Church in Slovakia.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: majątek kościelny, beneficium, osobowość prawna, nieruchomości, wspólnota religijna, wyłączenie, zabór majątku, prywatyzacja, ustawy blokacyjne, własność

Key words: Church's property, benefice, legal personality, real estate, religious community, expropriation, wilful taking of property, privatisation, blocking acts, property